

Amsterdam : de meest vrijzinnig stad ter wereld?

Koen Goeminne en Pieterjan Vinck

Eens om de zoveel tijd lees je een boek dat je volle aandacht krijgt en je prikkelt om je nog meer te verdiepen in het beschreven onderwerp. Het overkwam ons bij het lezen van het boek Amsterdam : Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld.¹

In zijn boek zet Shorto een interessante these uiteen. Kort samengevat stelt hij dat individualisme en tolerantie zeer diep geworteld zijn in het Amsterdamse sociale weefsel en het deze combinatie is die Amsterdam tot vandaag zo typeert. Shorto ontwaart in Amsterdam een soort individualistische collectivisme, zoals hij het noemt. Hiermee bedoelt hij een individualisme die hand in hand gaat met een verdraagzaamheid en dus een grote bereidheid om samen te leven en te werken. Hierbij overstijgt deze verdraagzame houding zowel de politiek, religie en afkomst. Shorto zoekt de roots van deze vermeende mentaliteit terug in het verleden en ziet een erg praktische achtergrond om deze houding te verklaren. De Amsterdamse vrijzinnigheid en tolerantie zouden voortkomen uit praktische overwegingen die te maken hebben met zelfbescherming, handel en commercie. De strijd tegen het water vanaf de late Middeleeuwen vroeg om gezamenlijke actie, maar iedereen had er wel individueel voordeel bij. Dit zogenoemde ‘poldermodel’ gaf geboorte aan een soort individualistische mentaliteit die gepaard ging een sterke groepsmentaliteit. Hierover zegt Shorto in zijn boek: ‘Als de Nederlanders in de middeleeuwen samenwerkten om land aan de zee te onttrekken, viel dat nieuwe land niet toe aan de kerk of een vorst: dat hielden ze zelf. Daarbij werd het niet in collectief beheer gehouden maar onderling verdeeld.’²

Beide auteurs lazen bovenstaand werk van Shorto en gingen naar Amsterdam om zijn bevindingen te verifiëren. We vroegen ons af wat het Amsterdam van vandaag de dag typeert en gingen na waar de roots van het zo typische Amsterdam of “Mokum” in de volksmond lagen. Hierbij probeerden we, steeds in historisch perspectief, de nodige parallellen te trekken tussen het oude en het nieuwe Amsterdam. We hadden bij deze zoektocht in het achterhoofd dat steden vaak de sporen dragen van het tijdsvak waarin ze hun zenith kenden. Brugge en Gent zijn hier in eigen land de schoolvoorbeelden van en

¹ Shorto. R, Amsterdam : Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld, Amsterdam, 2013, 402. p.

² Shorto. R, Amsterdam : Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld, Amsterdam, 2013, p. 318.

ademen werkelijk nog de middeleeuwen uit.³ Voor Amsterdam is het mogelijk nog duidelijker dat de stad zijn absolute glorieperiode kende in de “Gouden” 17de eeuw.

Aan de grondslag van wat Amsterdam de stad maakt die ze tot vandaag is, ligt de enorme stempel die de burgerij heeft gedrukt op Amsterdam. Shorto schrijft hier uitvoerig over en dit is ook hetgeen de oplettende bezoeker van de stad direct het meeste opvalt. De stad slaagde er in om in een kleine eeuw tijd uit te groeien van een relatief kleine stad met fundamenten die letterlijk in een moeras waren geheid tot de bakermat van een handelsimperium dat zowat de hele globe besloeg.⁴ De VOC, de WIC en de Baltische handel, via verschillende handelscompagnieën sloeg Amsterdam zijn tentakels uit over de hele wereld. Het monumentale scheepvaartmuseum, inclusief replica van een impressionant schip van de VOC, is de ideale plek om de grandeur van dit imperium te herbeleven en liet op ons dan ook een diepe indruk na. Waar in het middeleeuws Europa het overwegend katholieke broodheren waren die exploratie en handel bevorderden, was religie in Amsterdam veel minder een drijfveer en was het de burgerij die de macht in handen nam. De stempel die de burgerij drukte op de stad is nog steeds prominent visueel aanwezig en konden we met eigen ogen aanschouwen. Niet enkel burgerwoningen aan de grachten met haken en katrollen aan hun pui verwijzen naar het belang van de handel, maar zelfs in het Begijnhof centraal in de stad is het duidelijk dat de hier gehanteerde stijl duidelijk geïnspireerd is op de huizenstijl van de burgerij.

Ter vergelijking: Links het Begijnhof in Amsterdam, met woningen die duidelijk geïnspireerd zijn door de statige grachtenpanden. Rechts het meer sombere en uniforme Begijnhof in Brugge.

In het Amsterdam van de 17de eeuw primeerden economische belangen op afkomst en geloof. Het maakte de Amsterdammers niet uit met wie ze handel dreven, als het maar

³ In vele gevallen is het in deze steden wel opletten met de zogenaamde neo-stijlen. Denken we bijvoorbeeld aan de neo-klasseke en neo-gothische gebouwen van architect Delacenserie uit de 19de eeuw die bedoeld zijn om de eertijdse glorie van middeleeuws Brugge op te roepen.

⁴ Aangezien Amsterdam in een moeras ligt werden huizen gebouwd op zogenaamde ‘heipalen’ als fundering. Zo werd het Paleis op de Dam gebouwd op bijna 14.000 van dergelijke palen

lucratief was. De stad werd dan ook al snel een smeltkroes van diverse nationaliteiten en religies, elk met hun eigen typerende invloeden. En nog belangrijker: zonder al te veel angst voor racistisch of religieus geïnspireerde vervolging. Ook op het vlak van filosofie was Amsterdam een mekka voor vrijgevochten denkers. Spinoza en Descartes schreven veel van hun belangrijkste werken in de stad aan het IJ. Deze tolerantie en multiculturaliteit manifesteert zich nog steeds in het huidige Amsterdam en is overal aanwezig. Naast een veelheid aan religies: kerken, synagogen en moskeeën tieren er welig, vinden we ook legio nationaliteiten terug in restaurantjes en winkels. Dit is nu zo, maar is dus een uitloper van hoe het er vroeger ook al aan toe ging. Handel vraagt en vroeg immers steeds een openheid en een gunstig ondernemersklimaat, zonder teveel obstructies.

Ook in het aanbod aan kunst dat de stad aanbiedt is het duidelijk dat de burgerij ook hier de mecenas was. De nachtwacht van Rembrandt die een stedelijke, burgerlijke militie voorstaat, is hier het beste en waarschijnlijk meest gekende voorbeeld van. Hier dienen we te nuanceren dat ook in de steden die in de middeleeuwen hun hoogtepunt kenden er vanaf de renaissance een kentering kwam van religieus geïnspireerde kunst naar meer profane en burgerlijke werken, Toch is de enorme hoeveelheid werken geïnspireerd door de burgerij in Amsterdam veelzeggend.

Amsterdam heeft, als een fiere en zelfstandige stad, dan ook steeds een erg moeilijke en zelfs afstandelijke relatie gehad met (centrale) autoriteit. Sterk staaltje van zelfbestuur van de burgerij en afstandelijke houding tegenover autoriteit, in casu de Oranjes is het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk onder broeders De Witt. Zij regeerden na de dood van stadhouder Willem II van Oranje gedurende 19 jaar (1650-1672) als ware stedelijke leiders. Johann De Witt werd benoemd tot raadspensionaris van het Graafschap Holland en was hierdoor de facto de machtigste politicus in de Nederlandse Republiek. Het rampjaar 1672 gooide echter roet in het eten. Door toenemende buitenlandse aanvallen op de Republiek kwamen de broers De Witt onder steeds meer druk te staan en uiteindelijk konden de Orangisten weer de macht grijpen. De broers De Witt werden veroordeeld voor hoogverraad, brutaal gemarteld en publiek gelyncht. Een gruwelijk schilderij in het Rijksmuseum dat de gelynchte en gevilde lichamen van de broers voorstelt, maakte ons dan ook duidelijk dat naarmate de slinger van de macht uiteindelijk te veel doorsloeg in het voordeel van de broers De Witt, dat ze hier keihard werden op afgerekend. De Amsterdammers en bij uitbreiding de inwoners van de provincie Holland kozen dan uiteindelijk ook liever voor een zwakke vorst dan voor een te sterk stedelijk bestuur. Shorto ziet deze typerende afkerige houding jegens autoriteit ook terugkomen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In deze troebele tijd was Amsterdam immers de enigste stad in West-Europa waar actief werd betoogd tegen de nazi's, wanneer deze hun antisemitische verordeningen bij de Amsterdammers forceerden. Desondanks verloor Amsterdam bijna $\frac{3}{4}$ van zijn Joodse bevolking ten gevolge van de Holocaust.

Het vraagt dan ook niet zoveel verbeelding om fenomenen als cannabisgebruik, een enorme erkenning van de holecultuur (gender neutrale wc's, winkels met regenboogvlaggen), de

open vorm van prostitutie aan de Walletjes te zien als de moderne exponenten van een tolerante houding die al meer dan 300 jaar bestaat en waar de Amsterdammers tot op de dag van vandaag prat op gaan.

We maken echter ook kanttekeningen. We stellen, ondanks dat zijn analyse voor een stuk correct is en we dit ook terugvonden in Amsterdam, dat Shorto enkele belangrijke elementen uit het verleden systematisch weglaat en er vragen kunnen gesteld worden bij de zaken die Shorto niet verteld. Het boek neigt sterk naar een self fulfilling prophecy en sommige zaken worden stelselmatig verzwegen omdat ze niet passen in zijn these. De voor Nederland zo typische slavenhandel is hier een goed voorbeeld van. Het romantiseren van de geschiedenis van Amsterdam is dan ook het grootste struikelblok bij dit boek.

Bovendien valt op dat hij verschillende uitingen van de drang naar vrijheid en individualisme samenpropt onder de noemer 'liberalisme'; onder dit containerbegrip resulteren dan zowel het streven naar individuele vrijheid als het streven naar kapitaalmaximalisatie. Hierdoor wordt de term een vlag die een onduidelijke lading dekt en is het niet geheel duidelijk wat Shorto hier nu precies onder verstaat. Tenslotte kunnen we ons ook de vraag stellen of het Amsterdam van de 17^e eeuw zo alleen stond en of er nog gelijkaardige voorbeelden van een dergelijk 'burgerlijk bloeien' op andere plaatsen in andere tijdsperiodes zich voordeden. Zo denken we bijvoorbeeld aan Antwerpen in de 16de eeuw, een mooi voorbeeld van een "liberale" handelsstad in de Lage Landen. Antwerpen, ooit de grootste importhaven ter wereld kende een bloeiende beginperiode, maar een pijnlijke neergang. Binnen dezelfde eeuw kende ze haar gouden eeuw, maar werd ze tevens op het einde van de eeuw definitief onder de voet gelopen door de Spaanse bezetter. Tijdens de Spaanse furie van 1576 te Antwerpen werden zijn inwoners massaal afgeslacht en de haven zou gedurende twee eeuwen geblokkeerd blijven. End Game. Waar Shorto dan ook aan voorbij gaat is het trekken van parallellen tussen bijvoorbeeld deze twee steden. Hij legt sterk, misschien te sterk, nadruk op het "speciaal" karakter van Amsterdam en zijn unieke natuurlijke en organische ontwikkeling. Simon Winder geeft terecht aan in zijn review van Shorto's werk dat hij de auteur vergeet te vermelden dat de stad kan worden aanzien als een onderdeel van een netwerk van liberale steden in de Lage Landen en in die zin eigenlijk geen uitzondering vormde. Dat simpelweg de factor geluk misschien wel heeft bepaald dat Amsterdam niet hetzelfde lot onderging als zijn tegenhanger in de Zuidelijke Nederlanden, past dan ook moeilijk in de these van Shorto.⁵

Concluderend kunnen we stellen dat we met eigen ogen hebben kunnen ervaren dat het werk van Shorto zeker en vast een bron van waarheid en enkele interessante elementen

⁵ Winder, S., Amsterdam, A History of the World's Most Liberal City by Russell Shorto – A Review. From Medieval Mudflats to the Shangri-La of Sex: the Story of a Much-loved City's Fragile Freedoms. Via: <http://www.theguardian.com/books/2013/oct/23/amsterdam-liberal-city-russell-shorto>, geraadpleegd op 7 april 2016

bevat. Veel zaken die we konden waarnemen en onderzoeken staven grote delen van zijn these. Toch is het ook duidelijk dat Shorto soms iets te veel werkt naar een self-fulfilling-prophecy, waarbij hij hetgeen dat minder in zijn plaatje past links laat liggen. Hoewel zijn werk een schitterende opzet heeft, blijft het wachten op een meer complete analyse van de geschiedenis van deze stad, waar heel wat meer elementen en invloeden worden belicht. Ook zaken die niet passen in het dogma van “Amsterdam van oudsher de meest liberale stad ter wereld” moeten worden geïntegreerd om zodoende het misschien al te eenzijdige beeld van de stad te doorprikken. Los van deze kanttekeningen blijft Amsterdam : Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld, een schitterend boek, die we al onze lezers kunnen aanbevelen!

Replica van een VOC schip uit de gouden eeuw. Door de VOC en de WIC werd Amsterdam schip per schip, lading per lading, rijker en rijker.

Het tragische lot van de gebroeders de Witt. Schilderij uit 1672, toegeschreven aan Jan de Baen, te bezichtigen in het Rijksmuseum te Amsterdam. Detail: Niet alleen werden de broers gevild en ondersteboven opgehangen voor ze verbrand werden, ook hun kat werd om het leven gebracht.